

До 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка

УДК 94(477.4)“17-18”(081)

А.Г.Філінюк

Тарас Шевченко та історична пам'ять українського народу

У статті зроблена спроба на основі широкого масиву джерел і наукової літератури з'ясувати внесок Тараса Шевченка в дослідження й популяризацію історичного минулого українського народу. В розвідці підкреслено, що постать великого Кобзаря досліджується та переосмислюється у науковій літературі щонайменше останніх 150 років, однак найбільше щодо вивчення та осмислення його наукового доробку українська історична наука просунулася за останні десятиліття. Проте досі дослідження історіософії Шевченка перебуває поки що на початковій стадії.

Передусім охарактеризовано становище України у складі Російської імперії і своєрідну ситуацію в середовищі української інтелігенції. Відзначено винятково важливу роль творчості Т.Шевченка в з'ясуванні того, як вибудовувалися українсько-російські взаємини в різні періоди історії, зокрема в XIX ст. Особливий акцент зроблено на тому, що поетичні твори видатного українського митця слугують вагомим історичним джерелом для вивчення епохи, в яку він жив, творив і прагнув змінити вектор розвитку України в інтересах рідного народу.

Одним із ключових у роботі є аналіз творчої спадщини Т.Шевченка через призму своєрідності його історіософії, тобто світоглядного комплексу, який включає як глибокі знання про минуле України, погляди на історію, її дослідження та вивчення, так і використання історичного матеріалу як засобу досягнення художньої мети, і як специфічної суб'єктивної форми сприйняття, вираження та розуміння історії. Зазначено, що Т.Шевченко однією з наскрізних тем мав розкриття героїчних сторінок часів Гетьманщини, нескореності українського народу та його прагнення досягти можливостей існування України у вигляді окремої держави. Наголошено на постаті великого Кобзаря як національного міфотворця та впливі його творів на формування історичної та національної свідомості українців. Зроблено висновок про те, що минуле українського народу в творах Т.Шевченка представлено як поле битви. В них заго-стрено питання про необхідність знищення національного рабства на основі

селянської революції. Його спадщина є потужним чинником досягнення в Україні свободи через відродження держави.

Ключові слова: Тарас Шевченко, історична правда, пам'ять, минуле, несправедливість, національне гноблення, національна самосвідомість, боротьба, воля, свобода, самостійна Україна.

Упродовж 2014 р. в різних куточках України майже синхронно проходять заходи з відзначення 200-х роковин від дня народження великого Кобзаря. На Черкащині нині відбувається Міжнародне Шевченківське свято “В сім’ї вольній, новій” та проводиться Всеукраїнський Шевченківський форум “Свою Україну любіть” і Міжнародний Шевченківський науково-мистецький конгрес. У Хмельницькій області, передусім на базі вищих навчальних закладів, пройшли наукові заходи, присвячені цій ювілейній даті. І це закономірно, оскільки кожна епоха, особливо ювілеї, що відзначаються в надзвичайно критичний період у житті сучасної України, відкривають нам Тараса Шевченка, який своєю творчістю та особистою громадянською позицією дають вичерпні відповіді на найскладніші питання, пов’язані з відродженням української нації та утвердженням самостійної української держави. Можна без перебільшення сказати, що Тарас Шевченко є потужним символом єдності українців.

До осмислення творчої спадщини Т.Шевченка, через призму якого розкривається наше минуле, кожен проходить особисто. Адже з дитинства в нашому уявленні Т.Шевченко поставав поетом-мучеником, таким собі народним самородком, який зумів вибитися у люди в умовах Російської імперії. За радянських часів Т.Шевченка вважали “революціонером-демократом”. Його біографія слугувала унаочненню соціальної несправедливості (пекло кріпацтва) та суворого ставлення до інакомислячих (засудження і заслання) у царській імперії. Його навчання в Академії мистецтв у Петербурзі та дружбу з російськими митцями й інтелігенцією розглядали як історію братання двох слов’янських народів. “Молодшого” українського брата “старший” російський брат мав повсякчас підтримувати у його розвитку в сферах культури та науки.

У незалежній Україні переваги набув інший спосіб прочитання творів Т.Шевченка, що його поширювала патріотична інтелігенція. Поет і мислитель у їх розумінні постає борцем проти російського царизму за незалежність України, за що і був жорстоко покараний. Так поступово образ поета звільняється від радянських фальсифікацій. Його стражденний життєвий шлях пропонується вважати зразком, яким довелось пройти українській нації до незалежності. Ім’я Т.Шевченка дедалі більше ототожнюється з українською нацією. За словами видатного літературознавця, академіка НАН України І.Дзюби, мало кому із найбільших геніїв судилося стати символом своєї нації і своєї країни.

Запропонована розвідка має на меті розкрити місце і роль Великого українця у втворенні критичної маси українського світу і започаткуванні виведення його з російського, де корінні мешканці України відчували себе не малоросами, а українцями; у виборенні та утвердженні історичної пам’яті нашого народу своєю

науковою спадщиною і формуванням українського національного дискурсу. До її підготовки автора певною мірою підштовхнуло те, що в доволі фундаментальній двотомній монографії київського дослідника О.Яся про визначних постатей українського історіописання [46] не знайшлося місця для розміщення бодай одного речення про реалізацію історичних пошуків Т.Шевченка.

Відзначення 200-ліття від дня народження Тараса Шевченка закономірно загострює увагу не лише на безцінній поетичній і мистецькій спадщині великого сина українського народу, а й на розкритті в його творах суспільних проблем. Артикулюючи на величезному внеску мислителя у вітчизняну літературу та науку, винятково важливо наголосити на його ролі як історика України, котрий залишив помітний слід у з'ясуванні суті та особливостей його боротьби за витворення історичної пам'яті українського народу як винятково важливого чинника його майбутнього.

Насамперед, зазначимо, що в середовищі істориків побутує справедлива думка про те, що творча спадщина великих письменників є важливим історичним джерелом для вивчення епохи, в яку вони постали. І це закономірно, адже українська література, зокрема поезія, ніколи не була схоластичною. За висловом В.Шевчука, вона виступає живим нервом складного, важкого, повного трагічних катаклізмів політичного життя українського народу, бо саме поезія активно і вчасно реагувала на актуальні події визвольної боротьби нашого народу, що простяглася у віках і була значною мірою, виразником стану суспільного думання тієї чи іншої доби [40, с. 22]. Вона, з одного боку, відтворює певні історичні події, процеси та явища, з іншого – віддзеркалює індивідуальні і колективні уявлення й судження про нашу історію. В цьому контексті творчий доробок Тараса Шевченка, чиє 200-ліття від дня народження в цьому році відзначають як Україна, так і вся світова спільнота, оцінений як вершинне явище української культури ХІХ ст. Він, без перебільшення, зберігає значення найголовнішого з життєвих явищ українського літературного, культурологічного та націєтворчого процесу, а тому стає найважливішим предметом літературно-критичного, культурологічного, політологічного осмислення [16, с. 50, 66] та відкриває широкі можливості для дослідників вітчизняного минулого. Історична складова творчої спадщини, Шевченкова модель національної історії, що виходить далеко за літературні рамки і, за оцінкою відомого українського дослідника Ю.Барабаша, є “вельми значною за обсягом і чи не найвагомішою за змістом...”

За останній період українська історична наука значно просунулася у вивченні та осмисленні його наукового доробку, з'ясуванні того, як вибудовувалися українсько-російські взаємини в різні періоди історії, зокрема в ХІХ ст. Істотний внесок в осмислення проблеми зробили Ю.Андрухович [47], В.Анісов [1], Д.Антонович [2], Ю.Барабаш [3-4], Г.Грабович [5], І.Дзюба [6-9], П.Жур [10], О.Забужко [11], П.Зайцев [12], С.Єфремов [13], Ю.Івакін [14], Л.Коваленко [17-18], І.Ковальов [19], М.Марченко [22], І.Марцінковський [23], В.Мацько [24], І.Назаренко [25], І.Наливайченко [26], І.Огієнко [27], М.Рябчук [48], Г.Сергієнко [29], М.Тарасова [30], З.Тарахан-Бережа [31], М.Тимошик [32-33], В.Тихомир [34], П.Филипович

[35], М.Чалий [36], С.Цвілюк [37], В.Яременко [41–45] та ін. Водночас, за висловом І.Дзюби, “Шевченко як явище велике й вічно живе – невичерпний, нескінченний і незупинний. Волею історії його ототожнено з Україною, і разом з її буттям триває Шевченкове, вбираючи в себе нові дні й новий досвід народу” [8, с. 5].

У незалежній Україні переваги набуває інший спосіб прочитання видатного мислителя, поширений вітчизняною патріотичною інтелігенцією. Поет стає борцем за незалежність України. Доля митця пропонується в якості зразка стражденого шляху, що його українській нації довелося пройти до незалежності. З його іменем і надалі проводиться така інтенсивна політика, свідчить про те, що його постать у дискусіях в сфері культури пам’яті та політики історії використовується передусім для того, щоб обговорювати питання політичної і культурної орієнтації України. На думку академіка НАН України І.Дзюби, його ототожнили з нацією: “Мало кому із найбільших геніїв судилося стати символом своєї нації і своєї країни. (...) Тарас Шевченко – це Україна” [7, с. 8].

Зображаючи епоху ХІХ ст. і самого Т.Шевченка, російські науковці, претендуючи на історичну правду, проводять думку про те, що в царській Росії не все було погано. Більше того, були умови для самореалізації українців. Міг же Т.Шевченко звільнитись від кріпосництва, отримати вищу художню освіту і навіть стати академіком. Нічого, що великий син українського народу майже 35 років був у неволі – кріпацтві та солдатах – і помер 47-річним через передчасну втрату здоров’я в гнітючій атмосфері казарменого життя в Орській фортеці у Оренбурзьких степах та Новопетровському укріпленні на березі Каспійського моря, де митець відбував 10-річне покарання.

Значно глибше і більш об’єктивно відтворено місце Т.Шевченка в українській науці як історика в багатьох працях вітчизняних учених. Проте незважаючи на підвищений інтерес науковців до проблеми відображення історичного минулого українського народу в спадщині Т.Шевченка, тема минулого України поки що не знайшла широкого висвітлення в національній історіографії. Адже, як відомо, в літературі акцент робиться на його дружбі з російськими митцями та інтелігенцією, котра неодмінно розглядається через призму братання двох слов’янських народів. Дух істини про історію українського народу залишається поза увагою вітчизняних дослідників.

Автор цієї розвідки не відносить себе до систематичних шевченкознавців. Між тим, упродовж більше 20 років систематично займається вивченням історії України, зокрема Правобережжя ХІХ ст., зробив низку доповідей на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях про епоху Т.Шевченка, його внесок в українське національно-культурне відродження. Відчуваючи свою причетність і відповідальність до реконструкції минулого українського народу ХІХ ст., вважаю за необхідне ще і ще раз осмислити глибину та значимість немеркнучої творчої спадщини Великого сина українського народу і її місця у витворенні його історичної пам’яті.

Першу свою наукову доповідь мені вдалося зробити на Всеукраїнській науковій конференції “Шевченко і Поділля” в 1999 р., присвятивши її національно-

культурному відродженню у Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. і місці в ньому Тараса Шевченка. Другу доповідь на черговій Всеукраїнській науковій шевченківській, що відбулась у 2001 р. виголосив про вплив інкорпораційної політики російського самодержавства на культурно-національне відродження в Правобережжі упродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. Третя моя доповідь на Міжнародній конференції до 190-річчя від дня народження Великого Кобзаря рівно 10 років назад стосувалась історії встановлення пам'ятника Тарасові Шевченку у Вашингтоні. До цього мене наштовхнула книга Антона Драгана “Шевченко у Вашингтоні: до історії пам'ятника Кобзареві України у столиці Америки” (1984). Цьогоріч автор цієї розвідки свої доповіді про Т.Шевченка як дослідника проблеми українсько-російських відносин та про Тараса Шевченка як історика України були виголошені у Черкасах на Всеукраїнській науковій конференції “Шевченко єднає Україну” і на Всеукраїнській науковій конференції, що відбулася на базі нашого університету 24 квітня.

Зазначимо, що у XIX ст. культурна діяльність була єдиною цариною, де позбавлені держави українці могли виразити свою самобутність. Тому дуже часто провідну роль “будителів народу” і фундаторів нової національної демократичної інтелігенції відігравали поети, письменники, вчені. Проте важко знайти інший приклад людини, творча спадщина та особистість котрої з такою повною мірою втілила національний дух, як це для українців зробив Т.Шевченко [50].

В свою творчу лабораторію Тарас Шевченко відчинив вікно, наголошуючи на важливості розуміння історичної та художньої правди в літературному творі. Як поет-романтик і неперевершений мислитель він не лише запозичив, але й геніально узагальнив та майстерно переробив і доопрацював історичну тематику України [43, с. 208]. У цьому зв'язку митець особливо зазначав: “Теплий кожух, / Тільки шкода – / Не на мене шитий, / А розумне ваше слово / Брехнею підбите”. Поряд із пориваннями до істини, в його уявленні важливим було тяжіння до героїчної історії рідного народу.

Свою літературну та мистецьку творчість Т.Шевченко, основними темами якої були український народ, його історія та національний дух, боротьба з поневоленням за волю і державність [49], розпочав у Санкт-Петербурзі в 1837 р. ще будучи кріпаком і не маючи вищої освіти. В числі перших, у 24 роки, поет написав “Катерину”, присвятивши її своєму вчителю В. Жуковському [38, с. 19-36]. 1838 р. 3-під його пера вийшли поезії “Тарасова ніч” [38, с. 37-40], 1839 р. – “До Основ'яненка” [38, с. 52-54], 1840 р. – “Н.Маркевичу” [38, с. 56-58], 1841 р. – найвизначніший історичний твір раннього етапу поетичної творчості – “Гайдамаки” [38, с. 98].

Найбільш плідним періодом поетичної діяльності митця з акцентом на минуле рідного народу стали 1843–1847 рр. Саме тоді побачили світ його знамениті твори “Розрита могила” [38, с. 141-142], про Чигирин [38, с. 142-144], гострополітична поема “Сон” (“У всякого своя доля”) з критикою самодержавної системи Російської імперії [38, с. 152-165], “Гоголю” [38, с. 169-171], містерія “Великий льох” [38, с. 173-185]. Будучи всебічно обізнаним з працями російської

і прогресивної зарубіжної історіографії першої половини XIX ст. [20, с. 25] та під враженням побаченого під час першої поїздки в Україну, Т.Шевченко написав низку творів, серед яких, на наше глибоке переконання, найбільш вагомим є поема “Сон”. У 1844 р. було опубліковано передрук першого видання “Кобзаря” з додатком радикальної за змістом поеми “Гайдамаки”, де змальовано панораму зруйнованої України.

Восени та взимку 1845 р., в ході другого перебування в Україні, вже зрілий митець написав такі поезії, як от: “Іван Гус” (“Єретик”), “Сліпий”, “Наймичка”, “Кавказ” [38, с. 187-190], “І мертвим, і живим...” [38, с. 191-197], “Холодний Яр” [38, с. 197-199], “Три літа” [38, с. 209-211], а після важкого захворювання, наприкінці того ж року – вірш “Заповіт” [38, с. 211], у якому проголосив заклики до боротьби за визволення поневоленого народу.

На час першої та другої поїздок на Батьківщину (1843–1845) Т.Шевченко написав поетичні твори, котрі були вилучені у нього 17 квітня 1847 р. під час арешту в справі Кирило-Мефодіївського товариства і через яскраво антирежимний характер і небезпечне самотійництво не могли бути надруковані, а тому роками розповсюджувалися в рукописних списках. Поет переписав їх для себе у спеціальний зошит-альбом і визначився з їх назвою “Три літа”. Загалом його поезії мали своєю темою історичні подвиги українців як представників незалежної нації, брутално підкореної московськими та польськими гнобителями [21, с. 350].

Прагнення митця не асимілюватися в російськомовному середовищі столиці імперії сформувало його життєву позицію і його бажання поетичної творчості про Україну. Перебуваючи в середовищі передової української інтелігенції першої половини XIX ст., Т.Шевченко, що був звільнений від кріпацтва (викуплений, але не куплений – А. Ф.), не став представником російської еліти. Разом з тим, став одним із перших діячів, хто гостро поставив перед суспільством “національне питання” й по-справжньому відстоював і боровся засобом слова за національне самовизначення українського народу. Своєю поетичною творчістю з усією об’єктивністю показав справжнє обличчя російського самодержавства, силою зброї нав’язаний українцям найвідсталіший, найнесправедливіший феодально-кріпосницький устрій і “братські” взаємини українців і росіян, особливо в духовно-культурній сфері, яка внаслідок нав’язаного діалогу, опинилася на межі зникнення. Акумуляючи в собі колективну думку своїх сучасників і колег, своїм гострим словом Т.Шевченко не лише посилив українські акценти, а й одним із перших вітчизняних митців почав створювати український національний дискурс і на його основі – критичну масу українського світу, виокремив українське від російського, де корінні мешканці відчували себе не малоросами, а українцями, повноцінною частиною українського світу. Цим засвідчив внутрішню спільність із поетами і борцями за національне відродження інших народів імперії [19, с. 20].

Обурення Т.Шевченка соціальною несправедливістю українсько-російських відносин нероздільно переплітається з його ненавистю до національного гноблення в Україні, за його висловом, “нашій несвоїй землі”. Але поет ніколи не

ототожнював нещадно критикований ним царизм із Росією та істинними росіянами. Непримиренний ворог самодержавства, він закликав до самовизначення України задовго до того як цю ідею підтримали його помірковані колеги-інтелектуали. Така спрямованість з усією очевидністю проступає в його тлумаченні історії України, цієї найулюбленішої з його тем. Б. Хмельницький для митця – і “геніальний бунтар”, і людина, відповідальна за фатальний союз України з Росією, внаслідок чого Україна втратила своє самоврядування.

З багатьох творів переконуємось про симпатії поета до козацьких ватажків, зокрема до П.Полуботка, котрі повставали проти царів. Водночас тих же, хто потурав Москві, він нещадно засуджував. Тим більше не приховував своєї ненависті до Петра I, називаючи його “тираном” і “катом”, та й до Катерини II милість ставився не краще. Полемізуючи з російським поетом О.Пушкіним, який вихваляв цих монархів, він писав: “Тепер же я знаю: Це той Первий, що розпинав Нашу Україну, А Вторая доконала Вдову-сиротину Каті! каті! Людоїди”. Своє гостро негативне ставлення до насильницької інтеграції та колоніальної політики царизму поет виявив у поемах “Іржавець” і “Сліпий”. У першій розкрив політику Петра I щодо України, в другій – ліквідацію Катериною II Запорізької Січі.

Між тим націоналізм Т.Шевченка не був шовіністично обмеженим, він вважав прагнення України до свободи складовою всезагальною боротьби за справедливість. Як свідчать поема “Єретик”, присвячена знаменитому чеському великомученику Янові Гусу, та поема “Кавказ”, поет симпатизує пригнобленим народам усього світу.

Т.Шевченко обґрунтував і розвинув тезу про пік колоніального наступу на Україну, який припав на першу чверть XVIII – кінець XVIII ст., особливо, коли було закріпачено селян (1763 р.) та юридично оформлено кріпосне право в Лівобережній Україні (1783 р.) і перенесено у Правобережжя (1793 р.) й тим самим позбавлено селян і велику частину козаків волі та ліквідовано її автономний устрій.

Українське минуле простежується в творчій спадщині митця через призму відтворення політичних, соціальних, історичних, культурних, релігійних, мовних проблем. Проникливістю і глибиною думки, гостротою і пристрасністю слова відзначається містерія “Великий льох”, багато інших поезій Т.Шевченка, що стали потужним засобом відродження історичної пам’яті українського народу, чинником формування національної самосвідомості та закликом до національно-визвольної боротьби, і не лише в 40-х рр. XIX ст., а й для наступних десятиліть боротьби з імперським режимом, аж до його повалення.

Мислитель вперше поставив на порядок денний питання визволення України як частини стратегічного завдання, яке може бути розв’язане тільки методами національно-визвольної боротьби чи шляхом перемоги демократичної революції [31, с. 344]. На наш погляд, достатньо яскраво і національно сконцентровано звучить гасло поета: “Борітеся – поборете, / Вам бог помагає! / За вас правда, за вас сила / І воля святая!”.

Лейтмотивом творів Т.Шевченка слугувала вимога щодо активізації національно-визвольних рухів на українському ґрунті. Він був переконаний, що здобуття національної свободи є невід'ємною частиною справедливого розв'язання національних і соціальних проблем. Здобуття волі для України “завше відкритий до чужих страждань” [28, с. 365] великий Кобзар пов'язував з одночасним знищенням кріпацтва і царського самодержавства. Очевидно, саме тому в його творах часто застосовано такі словосполучення, як от: вольний світ, вольна земля, вольний степ, вольне поле, вольне село, вольная воля, вольная дума, вольні козаки, вольна сім'я.

Т.Шевченко був непримиренним борцем проти царизму та російських поміщиків, проти великодержавних шовіністів, українських магнатів і націоналістів. Чим глибше ми пізнаємо та осмислюємо наше минуле в складі Російської імперії через Шевченків історичний дискурс, у якому мислитель чітко відрізняв російську і українську ідентичності, тим більше усвідомлюємо згубний вплив метрополії на міжнаціональні взаємини росіян та українців. Адже в їх полотно самодержавство цілеспрямовано вплітало не партнерство, братерську дружбу і взаємодопомогу, а насильство, примус, зверхність, неблаганну грубість і жорстокість. Відтворюючи реальну дійсність і соціальне становище українців покріпаченої Батьківщини, поет протиставив нещасне, злиденне життя українського народу та сите, райське життя вельмож і царів.

Однак поет не шукав ворогів серед сусідів. Митець неодноразово наголошував, що гнобити народ і поневолювати Україну царизмові допомагала місцева поміщицька знать, в обмін на царські привілеї. У першій частині твору “Великий льох” (Три душі), поет розкрив етапи кріпосницької і національно-колоніальної політики царизму в Україні, внаслідок якої український народ опинився в замурованому великому льосі. У 3-му розділі цього твору – “Лірники” – та у вірші “Стоїть в селі Суботові” (1845 р.) Т.Шевченко викрив соціальну сутність колоніальної політики царизму в Україні, відобразив сучасні йому народні погляди на історичну діяльність Б.Хмельницького та ставлення царських урядових кіл до нього, а також до союзу України з Росією.

Кобзарів-лірників, представників знедоленого народу Т.Шевченко протиставив царським ісправникам і “начальству мордатому”, що й собі приїхало подивитися, як будуть розкопувати льох, шукати скарби, щоб “було чим пожитись”. На Богдана і його славні діла царські чиновники, в протигагу народові, дивляться з презирством: “льохи твої розкопують та тебе ж і лають” (“Стоїть в селі Суботові”).

Своєрідною квінтесенцією осмислення і реконструкції минулого України з виявом готовності прийти слабшому на допомогу став твір-заповіт “І мертвим, і живим, і ненародженим...”, в якому, розкриваючи безчинства російського імперського режиму, Т.Шевченко назвав головним винуватцем всього самих українців, котрі гірше ляха розпинають Україну. Це поет зображає на прикладі двох Іванів-близнюків: один буде, як той Гонта, катів катувати! / Другий буде... оце наш! / Катам помагати [39, с. 255].

Серед того дієвого, що зробив мислитель для визволення селянства з кріпацької неволі, була збірка його поза цензурних віршів, яка побачила світ у 1859 р. в Лейпцигу під назвою “Новые стихотворения Пушкина и Шевченки” і, як пише кийвський дослідник М.Тимошик, завдала чимало клопотів стовпам Російської імперії [32, с. 18]. Адже його епічні твори мали своєю темою історичні подвиги українців як представників незалежної нації і, за висловом П.-Р.Магочія, брутально підкореної московськими та польськими гнобителями [21, с. 350].

Т.Шевченко не лише зумів захистити надломлену українську ідентичність і посилити українські акценти, а й одним із перших митців почав створювати український національний дискурс і на його основі – критичну масу українського світу, якого найбільше боялося самодержавство. Власне, саме за такі твори поет і був покараний. В таємній інформації шефа жандармів графа О.Ф.Орлова про Кирило-Мефодіївське товариство 1847 р. зазначалось, що всі члени Українсько-Слов’янського товариства “у своїх листах, а художник Шевченко, колишній вчитель Куліш і Костомаров навіть у надрукованих ними творах, зображаючи неправильно справжнє становище України, яка ніби перебувала в тяжкому становищі, захоплено говорили про колишню Малоросію, надаючи їй надзвичайно великого значення; історію цього краю подавали мало не ви значнішою за всі історії, наїзди гайдамаків описували як рицарства, наводили приклади колишньої вольниці, натякаючи, що дух свободи не простиг і досі таїться серед малоросіян” [15, с. 177-178]. А в обвинувачувальному вирокі в справах Т.Шевченка, за яким отримав покарання на 10 років солдатської служби, прямо зазначалося, що той “писав вірші малоросійською мовою найобурливішого змісту” і що “його вірші ще більш шкідливі і небезпечні” й тому “за підбурливий дух і зухвалість, що виходили за межі, його потрібно було визнати одним з найважливіших злочинців...” [15, с. 179-180].

Т.Шевченко до останнього подиху залишався цілісним у своєму людинолюбстві, а відтак і в бунтарстві супроти зла, яке руйнує моральність людини. Його гнів не переходив у людиноненавистництво: любов до України він поєднував повагою до інших народів, а в майбутньому знаходив місце для кожного, хто хоче жити за принципом гуманізму і ненасильства над людиною. Варто назвати хоча б відозву “Братья великороссияне и поляки!”, що спрямовувалася на створення слов’янського союзу з рівністю та свободою. На переконання митця, тільки боротьба з царизмом у майбутньому може принести успіх і перемогу. Велика заслуга його в тому, що, “доклавши стільки зусиль для пробудження національного самоусвідомлення українського народу й виховання національної гідності, поет спрямував їх не в бік національної замкненості, винятковості чи ворожнечі, а в бік взаємопізнання та взаємоповаги, рівноправного спілкування, дружби і братерства народів” [6, с. 356].

Відтак, аналіз засвідчує, що унікальна і неповторна творчість Тараса Шевченка, пошана до якого перетворилася на всенаціональну, є надзвичайно сучасною та винятково важливою домінантою для об’єктивного, правдивого відтворення багатьох проблемних питань і всієї багатоглобової, героїчної, драматичної

й стражденної історії України. Адже його історична думка була звернена не лише до сучасного та минулого, а й до майбутнього українського народу і всього людства. Т.Шевченко першим поставив на наукову основу осмислення феномену малоросійства та політичних, етносоціальних, культурних обставин, в яких він виник і став характерною складовою буття українців.

Найглибше сутність суспільного життя у XVIII–XIX ст. та становища в ньому українців розкрито в поезіях “Великий льох”, “Розрита могила”, “Сон” і “Суботів”, у поемах “Гамалія”, “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”, які стали вершиною Шевченкового слова. Геніально осмисливши історичне минуле, поет розкрив “справжні братерські взаємини” українців і росіян, де москалі – чужі люди, що знушаються над українцями. Твори Т.Шевченка не були простою фіксацією подій. У них Україна і українці не тільки жертви ненаситного російського експансіонізму, але й соціальної роз’єднаності. Звертаючись до повсякдення, поет показав катастрофічну прірву між рівнем життя дворян, чиновників і величезною масою українського селянства. Уперше душевний стан людей, відкинутих і беззастережно засуджених суспільством, став предметом співчутливої і пильної уваги мислителя. Будучи переконаним, що на боці українців сила правди як ознаки справедливого суспільства, він послідовно й твердо боровся за дружбу вільного від гніту українського народу з російським та іншими слов’янськими народами.

Історична заслуга поета полягає не лише в тому, що рецепція минулого українського народу в його творах представлена як поле непримиренної боротьби і вперше загострено питання про необхідність знищення національного рабства на основі селянської революції, але й що ними нанесено потужний удар по великодержавному шовінізму і тим самим покладено початок системного відновлення історичної пам’яті нашого народу, досягнення в Україні свободи через відродження держави.

Великий Кобзар заклав ключові смислові, суспільно-політичні, культурно-духовні та етнонаціональні орієнтири для українців. Глибоко та проникливо побачивши руїну, до якої довів Україну режим Російської імперії, Т.Шевченко внутрішньо відчув, своєю місією – відродити історичну пам’ять українського народу і національну свідомість людей, дати зрозуміти своїм співвітчизникам, що вони є представниками великої європейської нації. Мислитель допомагає українцям дозріти та усвідомити, що вони навіть в період державної незалежності України продовжують перебувати в принизливому становищі колоніального рабства. І позбутися цього можна лише через повагу до себе, до своїх традицій, рідної української мови, через усвідомлення своєї національної ідентичності. Нині з творами Т.Шевченка ми починаємо усвідомлювати себе і глибше розуміти справжні причини того, що відбувається в країні, які цілі ставить перед собою Росія, ведучи сьогодні підступну гібридну війну з Україною і що допоможе великій європейській нації здобути перемогу над окупантами і піднятися до рівня справжньої цивілізованості. Підняті геніальним автором проблеми історії і майбутнього нашого народу будуть важливими в найближчій і більш віддаленій перспективі.

Список використаних джерел і літератури

1. Анісов, В. Літопис життя і творчості Т.Г.Шевченка / В. Анісов, Є. Серета. – вид. друге, доп. – К.: Дніпро, 1976. – 392 с.
2. Антонович, Д. В. Шевченко – маляр / Д. В. Антонович. – К.: Україна, 2004. – 272 с.
3. Барабаш, Ю. “Коли забуду тебе, Єрусалиме...”: Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії / Ю. Барабаш. – Харків: Акта, 2001. – 373 с.
4. Барабаш, Ю. Тарас Шевченко: імператив України: історію й націософська парадигма / Ю. Барабаш; Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”, Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. – К.: Академія, 2004. – 181 с.
5. Грабович, Г. Шевченко, якого ми не знаємо: з проблематики символічної автобіографії та рецепції поета / Григорій Грабович. – К.: Критика, 2000. – 317 с.
6. Дзюба, І. У всякого своя доля / І. Дзюба. – К.: Рад. письменник, 1989. – 371 с.
7. Дзюба, І. Тарас Шевченко: життя і творчість / Іван Дзюба. – 2-ге вид., доопрац. – К.: Києво-Могилян. академія, 2008. – 718 с.
8. Дзюба, І. Шевченко і Петєфі // Дзюба І. З криниці літ: У 3-х т. – Т. 2 / Іван Дзюба. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 8-47.
9. Дзюба І. Шевченкофобія у сучасній Україні / Іван Дзюба. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2006. – 60 с.
10. Жур, П. В. Труді і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т.Г.Шевченка / П. В. Жур; вст. ст. М. М. Павлюка. – К.: Дніпро, 2003. – 520 с.
11. Забужко, О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К.: Абрис, 1997. – 144 с.
12. Зайцев, П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев. – 2-е вид. – К.: Обереги, 2004. – 480 с.
13. Єфремов, С. О. Шевченкознавчі студії / С. О. Єфремов. – К.: Україна, 2008. – 368 с.
14. Івакін, Ю. О. Коментар до “Кобзаря” Шевченка. Поезії до заслання / Ю. О. Івакін. – К.: Наук. думка, 1964. – 371 с.
15. Історія української культури: Зб. матеріалів і документів / Упоряд.: Б. І. Білик, Ю. А. Горбань, Я. С. Калакура та ін.; за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. – К.: Вищ. шк., 2000. – 607 с.
16. Історія української культури. У 5-ти т. Т 4. Кн. 2: Українська культура ХІХ століття. – К.: Наук. думка, 2005. – 1293 с.
17. Коваленко, Л. А. Исторические взгляды революционера-демократа Т.Г.Шевченко / Л. А. Коваленко // Вопросы истории. – 1951. – № 7. – С. 26-44.
18. Коваленко, Л. А. Историчні погляди революціонера-демократа Т.Г.Шевченка / Л. А. Коваленко // Вісник АН УРСР. – 1951. – № 3. – С. 15-25.
19. Ковальов, І. І. Т.Г.Шевченко – борець проти національного гноблення народів / В. І. Ковальов // Т.Г.Шевченко: постать на тлі століть: Міжвузівська наук.-практ. конф., 5 березня 2014 р.: [присвячена 200-річчю з дня народження Т.Г.Шевченка : тези] / редкол.: О. І. Черевко [та ін.]; Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Х.: ХДУХТ, 2014. – С. 19-20.
20. Копилов, С. А. Леонід Антонович Коваленко: вчений, педагог, особистість / С. А. Копилов, В. С. Степанков; Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка. – Кам’янець-

Подільський: Аксиома, 2008. – 192 с.

21. Магочій, П.-Р. Україна. Історія її земель та народів / П.-Р. Магочій. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.

22. Марченко, М. І. Історичне минуле українського народу в творчості Т.Г.Шевченка / М. І. Марченко. – К.: Рад. шк., 1957. – 192 с.

23. Марцінковський, І. Б. Дециця до шевченкіани Миколаївщини / І. Б. Марцінковський. – Миколаїв: НУК, 2013. – 348 с.

24. Мацько, В. Тарас Шевченко в новітній парадигмі наукового знання / Мацько Віталій // Слово і Час. – 2014. – № 3. – 73-120.

25. Назаренко, І. Д. Світогляд Т.Г.Шевченка / І. Д. Назаренко. – К.: Держ. вид-во худож. літератури, 1957. – 244 с.

26. Наливайко, Д. Історія і міфологія у Шевченка (у контексті європейського романтизму) / Д. Наливайко // Тарас Шевченко і європейська культура: Зб. праць наукової шевченківської конференції (20-22 квітня 1999 року). – К.: Черкаси, 2000. – С. 12-25.

27. Огієнко, І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон); упоряд., авт. передм. і комент. М. Тимошика. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 423 с.

28. Попович, М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.

29. Сергієнко, Г. Я. Т.Г.Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Ін-т історії АН Української РСР / Г. Я. Сергієнко – К.: Наук. думка, 1983. – 206 с.

30. Тарасова, М. О. Романтична історична візія України Тараса Шевченка / М. О. Тарасова // Вісник Запоріж. Нац. ун-ту: філол. науки. – 2008. – № 2. – С. 208-217.

31. Тарахан-Береза, З. Святиня. Науково-історичний літопис Тарасової гори / Зінаїда Тарахан-Береза. – К.: Родовід, 1998. – 543 с.

32. Тимошик, М. Канадська Шевченкіана митрополита Іларіона / Микола Тимошик // Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон); упоряд., авт. передм. і комент. М. Тимошика. – К.: Наша культура і наука, 2003. – С. 5-36.

33. Тимошик, М. С. Українське питання / М. С. Тимошик (укр. переклад, упоряд., передм. та приміт.). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 218 с.

34. Тихомир, В. П. Шляхи вирішення українського національного питання в ХІХ столітті та їх оцінка у творчості Т.Г.Шевченка / Віктор Тихомир [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kukim.org/articles/shlyahi-virishennya-ukrayinskogo-nacionalnogo-pitannya-v-hih-stolitti-ta-yih-ocinka-u>.

35. Филипович, П. П. Шевченкознавчі студії / Павло Петрович Филипович; Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, Черкас. держ. ун-т ім. Б.Хмельницького, Черкас. наук. центр шевченкозн. досліджень. – Черкаси: Брама, 2002. – 219 с.

36. Чалий, М. К. Життя і твори Тараса Шевченка: (звід матеріалів до його біопр.) / М. К. Чалий; пер., післям. та комент. В. Л. Смілянської. – К.: Веселка, 2011. – 2011. – 263 с.

37. Цвілюк, С. А. Історична мудрість Великого Кобзаря: Історизм і соціально-політичний вимір епічних творів Тараса Шевченка / С. А. Цвілюк. – О.: “Маяк”, 2008. – 312 с.

38. Шевченко, Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2008. – 480 с.
39. Шевченко, Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 2004. – 325 с.
40. Шевчук, В. Козацька держава / Валерій Шевчук. – К.: Абрис, 1995. – 392 с.
41. Яременко, В. До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи / В. Яременко // Слово і час. – 2007. – № 3. – С. 19-27.
42. Яременко, В. “І світ ясний, невечерній тихо засіяє...” / В. Яременко // Слово і час. – 2003. – № 3. – С. 24-29.
43. Яременко, В. Історіософські аспекти відображення діяльності Богдана Хмельницького у творчості Тараса Шевченка / В. Яременко // Укр. іст. журн. – 1995. – № 4. – С. 106-114.
44. Яременко, В. Новочасні текстологічні та історіософські студії над Шевченковою поемою “Тарасова ніч” / В. Яременко // Проблеми літературознавства і художнього перекладу / Збірник наукових праць і матеріалів. – Львів, 1997. – С. 56-96.
45. Яременко, В. Про історизм поеми “Москалева криниця” (До проблеми історіософії Т.Г.Шевченка) / В. Яременко // Укр. іст. журн. – 1993. – № 4/6. – С. 14-26.
46. Ясь, О. Історик і стиль. Визначні постагі українського історіописання у світлі культурних епох [початок XIX – 80-ті роки XX ст.]: монографія: У 2 ч. / Олексій Ясь; За ред. В. А. Смолія. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. – Ч. 1. – 587 с.
47. Андрухович, Ю. Shevchenko is OK / Юрій Андрухович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://andruhovych.info/shevchenko-is-ok/>.
48. Рябчук, М. Диктатор Шевченко / Микола Рябчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/ryabchuk/_diktator-shevchenko/152430.
49. Тарас Григорович Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Шевченко_Тарас_Григорович.
50. Тарас Шевченко після повернення із заслання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/438/49/1/2/>.

Anatoly Filinyuk

Taras Shevchenko and Ukrainian people's historical memory

In the article there is an attempt to clarify the Taras Shevchenko's contribution in the study and promotion of the historical past of the Ukrainian people based on a wide array of sources and scientific literature. In exploration author stresses that the great poet figure has been investigated and reinvented in the literature at least the last 150 years, but most of studying and understanding its scientific achievements Ukrainian historical science has made over the past decade. However, the study of Shevchenko historiosophy is still at the early stage.

First of all it is described the situation in Ukraine as a part of the Russian Empire and peculiar situation among the Ukrainian intelligentsia. It is noted the important role of Shevchenko's creativity to ascertain how Ukrainian-Russian relations were built in different periods of history, especially in the nineteenth century. Particular emphasis is placed on the fact that the poetry of the famous Ukrainian artist served as an important historical source for the study of the age in which he lived, worked and tried to change the vector of development of Ukraine in the interests of their people.

One of the key work in the investigation is the analysis of the Shevchenko's creative heritage in the light of originality of his historiosophy, that ideological complex that includes a deep knowledge of the past Ukraine, views at the history of its study and research, and the use of historical material as a means to achieve artistic goals and as a specific form of subjective perception, expression and understanding of history.

It is indicated that Shevchenko's one of the cross-cutting themes was opening the heroic Hetmanshchyna times, unruliness of Ukrainian people and their desire to achieve the possible existence of Ukraine as a separate state. The scientist emphasizes that the figure of the great poet can be interpreted as a national myth and it impacts on the formation of historical works and Ukrainian national consciousness. It is concluded that the Ukrainian national past in Shevchenko's works presented as a battlefield. His creative heritage raises the question about needed destruction of national slavery based on peasant revolution. His legacy is a powerful factor of achievement of freedom through the revival of the state Ukraine.

Keywords: *Taras Shevchenko, historical truth, memory, past, injustice, national oppression, national identity, struggle, will, freedom, independent Ukraine.*

А.Г.Филинюк

Тарас Шевченко и историческая память украинского народа

В статье сделана попытка на основе широкого массива источников и научной литературы выяснить вклад Тараса Шевченко в исследование и популяризацию исторического прошлого украинского народа. В исследовании подчеркнуто, что личность великого Кобзаря изучается и переосмысливается в научной литературе не менее последних 150 лет, однако наибольшие в изучении и осмыслении его научного наследия украинская историческая наука продвинулась за последние десятилетия. И всё же исследование историософии Шевченко находится лишь в начальной стадии.

Прежде всего охарактеризовано становление Украины в составе Российской империи и своеобразную ситуацию в среде украинской интеллигенции. Подчеркнута исключительно важная роль творчества Т.Шевченко в понимании того, как выстраивались украинско-российские взаимоотношения в разные периоды истории, в частности в XIX ст. Особенный акцент сделан на том, что поэтические сочинения выдающегося украинского деятеля служат важнейшим историческим источником для исследования эпохи, в которой он жил, творил и стремился изменить вектор развития Украины в интересах родного народа.

Одним из ключевых в работе является анализ творческого наследия Т.Шевченко через призму своеобразия его историософии, то есть мировоззренческого комплекса, который включает как глубокие знания о прошлом Украины, взгляды на историю, её исследования и изучение, так и использование исторического материалы как средства достижения художественной цели, и как

специфической субъективной формы восприятия, выражения и понимания истории. Отмечено, что Т.Шевченко одной из сквозных тем имел раскрытие героических страниц времён Гетманщины, непобедимости украинского народа и его стремление достичь возможностей существования Украины в форме отдельного государства. Обращается внимание на личности великого Кобзаря как национального творца мифов и влияния его сочинений на формирование исторической и национального самосознания украинцев. Сделан вывод о том, что прошлое украинского народа в творчестве Т.Шевченко представлено как поле битвы. В них обострѐн вопрос о необходимости уничтожения национального рабства на основе крестьянской революции. Его наследие является мощным фактором достижения в Украине свободы через возрождение государства.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, историческая правда, память, прошлое, несправедливость, национальное угнетение, национальное самосознание, борьба, воля, свобода, самостийная Украина.

Одержано 2 червня 2014 року

УДК 821.161.2.09:94(477.43)

В.С.Прокопчук

Тарас Шевченко і Поділля

Проаналізовано документальні факти й наукові публікації, щоденник, поетичні і прозові твори Тараса Шевченка, що стосуються його відрядження восени 1846 року, за розпорядженням генерал-губернатора Д.Г.Бібікова на Поділля для збору документальних матеріалів, виявлення оригінальних пам'яток минулого, легенд і переказів про них.

Доведено, що Тарас Григорович, тридцятидволітній співробітник Комісії з розгляду давніх актів (Київської археографічної комісії), наприкінці вересня – початку жовтня 1846 року протягом тижня перебував у Кам'янці-Подільському, губернському центрі Поділля, відвідав міську чоловічу гімназію, Подільську духовну семінарію, Кам'янецьку фортецю, вивчав пам'ятки історії і культури, фольклор, особливо про ватажка повсталих Устима Кармалюка, контактував з багатьма відомими кам'янчанами Антоном Коціпінським, Павлом Гліцинським, Петром Чуйкевичем, який записав у Тарасовому альбомі три народні пісні “Пливе жука з Кременчука”, “Зійшла зоря ізвечора”, “Ой, Кармалюче, по світу ходиш”.